

Sovyet Sözlüklerinde Dini Terminolojiye Yönelik İdeolojik Müdahaleler ve Post-Sovyet Dönemiyle Karşılaştırmalı Analizi: *Bog* (Tanrı) Sözcüğü Örneği

Ideological Interventions in Religious Terminology in Soviet Dictionaries and a Comparative Analysis with the Post-Soviet Period: The Case of the Lexeme Bog (God)

Hakan Saraç

Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı
Bölümü, Eskişehir, Türkiye,
h_sarac@anadolu.edu.tr,
<https://ror.org/05nz37n09>

Geliş Tarihi/Received: 19.02.2025
Kabul Tarihi/Accepted: 12.05.2025
Yayınlanma Tarihi/ Available Online:
15.06.2025

Öz: Bu çalışmada, Sovyet iktidarının dil politikalarının dini terminolojiye olan etkileri incelenerek, ateist ideolojinin sözlükler aracılığıyla topluma nasıl dayatıldığı konu edilmektedir. Çalışmanın temel amacı, Stalin dönemi Sovyet sözlüklerinde dini kavramların semantiğine yönelik yapılan ideolojik müdahalelerin, manipülasyon yöntemlerinin ve bunların ardındaki hedeflerin açığa çıkarılmasıdır. Bunun dışında, araştırmada Sovyet ile post-Sovyet dönem sözlükler karşılaştırılarak dini terimlerin geçirdiği anlamsal dönüşümün boyutlarının ortaya konulması da amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, öncelikle Stalin dönemi Sovyet sözlüklerinden Uşakov ve Ojegov'un eserlerinde yer alan *religiya* (din), *bog* (Tanrı), *angel* (melek), *greh* (günah) ve *kreshcheniye* (vaftiz) gibi temel dini terimlere yönelik ideolojik müdahaleler incelenmiş ve bu terimlerin anlamlarının nasıl erozyona uğratıldığı tespit edilmiştir. Daha sonra, Sovyet ve post-Sovyet dönemi sözlüklerinde *bog* (Tanrı) teriminin semantiği karşılaştırılarak, dini terminolojideki dönüşüm süreçleri ele alınmıştır. Bu çalışmada, belge tarama yöntemi, kavramsal analiz ve karşılaştırmalı analiz gibi nitel araştırma metodları uygulanmıştır. Araştırma neticesinde Sovyet sözlüklerinde dini terminolojinin manipüle edilerek ateist ideoloji doğrultusunda yeniden tanımlandığı, *eskimiş*, *sözde*, *mistik*, *aşağılayıcı* gibi yaftalarla dini terimlerin kullanımının sınırlandırıldığı ve okura bunların birer hayal ürünü olduğu mesajı verilerek dinin itibarının zedelendiği anlaşılmıştır. Post-Sovyet dönemde ideolojik baskıların sona ermesiyle birlikte dini terimlerin daha tarafsız bir yaklaşımla ele alındığı, böylece kültürel ve tarihsel perspektifler gözetilerek sözlüklerde yeniden tanımlandığı saptanmıştır. Bu çalışma, dilbilim, sözlükbilim, teoloji, tarih ve siyaset bilimi alanları için özgün ve disiplinlerarası katkılar sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Sözlükbilim, Rusya, Sovyet Rejimi, Ateist Propaganda, Dini Terminoloji, İdeolojik Müdahaleler.

Abstract: This study examines the impact of the Soviet regime's language policies on religious terminology, focusing on the imposition of atheist ideology through dictionaries. It aims to reveal the ideological interventions, methods of manipulation, and objectives in the treatment of religious concepts in Stalin-era Soviet dictionaries. The research also compares Soviet and post-Soviet dictionaries to highlight the semantic transformation of religious terms over time. Key religious terms—such as *religiya* (religion), *bog* (God), *angel* (angel), *grekh* (sin), and *kreshcheniye* (baptism)—as found in the works of Stalin-era lexicographers Ushakov and Ozhegov, are examined to analyze how their meanings were eroded. The semantics of *bog* (God) in Soviet and post-Soviet dictionaries is compared to discuss these transformation processes. The study adopts qualitative research methods, including document analysis, conceptual analysis, and comparative analysis. The findings indicate that Soviet dictionaries manipulated and redefined religious terminology in line with atheist ideology. Religious terms were labeled with epithets like *outdated*, *so-called*, *mystical*, and *derogatory*, restricting their usage and portraying them as products of fantasy, thus damaging the reputation of religion. In the post-Soviet period, ideological pressures ceased, and religious terms were handled more neutrally, redefined in dictionaries with consideration for cultural and historical perspectives. The study seeks to offer original and interdisciplinary contributions to the fields of linguistics, lexicography, theology, history, and political science.

Keywords: Lexicography, Russia, Soviet Regime, Atheist Propaganda, Religious Terminology, Ideological Interventions.

Giriş

1917 yılında Rusya’da gerçekleştirilen Şubat ve Ekim devrimleri, monarşi ile yönetilen Çarlık rejiminin yerine devrimci ve sosyalist ideolojilere dayalı Sovyetler Birliği’nin kurulmasına yol açar. Bu sosyo-politik eylemler, toplumun hemen her kesimi tarafından -aydınlar, sanatçılar, köylüler, işçiler- yeni iktidarın vaat ettiği özgürlük, eşitlik ve demokrasi ile ülkeye bir “bahar” getireceği umuduyla karşılanır. Ancak, Ekim Devrimi ardından yeni yönetim, yayımladığı kararnamelerle muhalif gördüğü askerî güçleri, siyasi figürleri, kapitalistleri, burjuva temsilcilerini ve din adamlarını hedef alarak ülkede uzun yıllar sürecek korku ve baskı rejiminin sinyallerini verir. Bolşevik iktidarı, gerçekleştirdiği kanlı devrimlerle eski düzeni tamamen yıkarak “yeni bir dünya” ve “yeni bir insan” inşa etme iddiasıyla ülkede kapsamlı bir dönüşüm sürecini başlatır. Bu süreçte, özel mülkiyetin kamulaştırılması, sanayileşme, tarımın modernleştirilmesi ve Sovyet insanının eğitilerek yüksek bir bilinç düzeyine ulaştırılması en temel hedefler olarak belirlenir.¹ Bu dönüşümün nihai hedefi, toplumun tüm yönlerini rasyonel ve bilimsel bir temelde yeniden yapılandırarak, geleneksel anlayış ve dini değerlerden arındırılmış, yeni bir sosyalist toplum oluşturmaktır.

Sovyetler Birliği’nin resmî ideolojisi, Marksizm-Leninizm temelinde şekillenmiş ve sosyalist ilkeler üzerine inşa edilmiştir. Bu nedenle, tesis edilmesi istenen yeni toplumun bilimsel ateizm esasına dayalı sosyalist bir yapıya sahip olması gerekir.² Ancak Sovyet ideolojisiyle kurulması planlanan yeni toplum düzeninin önündeki en büyük engel olarak din görülür. Rus komünistlerine göre din, ezilen ve sömürülen halkın mevcut düzene karşı bilinçlenmesini engelleyen, onları kaderlerine boyun eğmeyi ve sabırlı olmayı öğütleyen, ölümden sonra huzur bulacakları vaadiyle kandırarak onları köleleştiren bir araçtır.³ Din, egemen sınıflarla ilişki içinde olarak egemen iktidarın ideolojik aracı pozisyonundadır ve her durumda ezenlere hizmet eder.⁴ Bu nedenle Bolşevikler, zararlı olarak gördükleri dinin yerine, emekçilerin yalnızca ekonomik ve politik boyunduruktan kurtulmalarını değil, aynı zamanda manevi bir kurtuluşa ulaşmalarını da amaçlayan Marksizm-Leninizm ideolojisinin ilkelerini hayata geçirmeyi hedefler.⁵ Bu doğrultuda, 1917 yılında başarıyla gerçekleşen Ekim Devrimi’nin ardından, ülke genelinde dinin toplumsal yaşamdaki etkisini azaltmak, dini kurumları etkisizleştirmek ve ruhban sınıfını itibarsızlaştırmak için kapsamlı bir ateist propaganda yürütülür.

Din karşıtı propaganda ile Sovyet rejimi, yaratmak istediği yeni Sovyet insanının geçmişle olan tüm bağlarını koparmayı amaçlar. “İnanç özgürlüğü” sloganıyla iktidara gelen Komünist Parti, başta Ortodoksluk olmak üzere tüm din ve mezheplere baskı uygular. Komünistlere göre din, geçmişle, geleneklerle ve halkın eski değerlerle bağını güçlü bir şekilde koruyan temel bir unsurdur. Bu sebeple din, oluşturulmak istenen yeni Sovyet insanı modeline yönelik ciddi bir tehdit olarak algılanır.⁶ Sovyet ideolojisinde, din özellikle de Ortodoksluk, düşünce özgürlüğü ve ideolojik yayılmanın önünde bir engel olarak görülmesi nedeniyle yeni yönetim tarafından dışlanır ve dini dünya görüşünün toplumsal hafıza ve toplumsal yaşamdan silinmesi amacıyla birçok girişimde bulunulur. Sovyet iktidarının din karşıtı uygulamalarıyla Rus toplumunda Ortodoksluğun yerine komünizm, Tanrı’nın yerine ise Lenin kutsallaştırılarak, yeni bir inanç sistemi oluşturulur.⁷ Böylece, Sovyet iktidarı, yüzyıllar boyunca Rus halkının en büyük değeri olarak kabul edilen Ortodoksluk yerine toplumu birleştirecek yeni bir “inanç” sistemi anlayışıyla onlara komünizmi sunar.

1 Gamze Öksüz (ed.), *Rusya’da Eylemin Sanatla Buluşması: Edebiyatta ve Sinemada Devrim* (İstanbul: Çeviribilim Yayınevi, 2014), 10.

2 Hanife Saraç, “Kutsalı Topyekûn Dönüştürme Çabası Lenin ve Stalin Döneminde Sovyetler Birliği’nin Din Politikası”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23 (2019), 79.

3 Vladimir I. Lenin, *Din ve Devrim*, çev. Ferit B. Aydar (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2016), 2.

4 Ayhan Yalçınkaya, “Marksizm ve Din”, *Marksizm ve...Hukuk, Din, Demokrasi, Marx İlkel Sermaye Birikimi, Pozitivizm-Siyaset Akademisinin Solu*, ed. Yavuz Alogan (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2003), 100.

5 Hanife Saraç, *Sovyet Propaganda Dili: Bir Asrı Geride Bırakan Ekim Devrimi’nin Getirdikleri* (İstanbul: Değişim Yayınları, 2019), 33.

6 Onur Aydın, “Maneviden Maddiyen Rusya’nın İki Kutuplu Hristiyanlık Anlayışı”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/47 (2023), 256, 262.

7 Yuliya Mihaylova, “Religioznımi v Slovaryah Sovetskogo Perioda: Priemi Manipulyatsii”, *Sovetskoye Proşloye i Kul’tura Nastoyaşego: Monografiya*, ed. Nataliya Kupina (Yekaterinburg: İzdatel’sstvo Uralskogo Universiteta, 2009), 255.

Komünizm fikrinin öncülerinden Alman filozof K. Marks (1818-1883), dini “ezilen bir canlının iç geçirmesi, kalpsiz bir dünyanın kalbi, ruhsuz düzenlerin ruhu ve halkın afyonudur” şeklinde tanımlar.⁸ Sovyet iktidarı, dine yönelik tutumunu K. Marks’ın “din halkın afyonudur” görüşü temelinde şekillendirir. Sovyet lider Lenin, Marksçı anlayışa göre, tüm dinleri, kiliseleri ve dini örgütleri burjuva sömürgeciliğini destekleyen ve işçi sınıfını bilinçsizleştirmeye hizmet eden araçlar olarak görür.⁹ Marksist ideoloji, mutlak bir ateizm anlayışına dayandığı için her türlü dine karşı belirgin bir düşmanlık sergiler. Bu bağlamda, totaliter bir yapıya sahip olan Sovyetlerde, bireyleri dini inançlarından uzaklaştırmak ve onları pozitivist-materyalist bir dünya görüşüne göre şekillendirmek amacıyla sistematik ve yoğun bir ideolojik eğitim politikası yürütülür.¹⁰

Sovyet rejimi, yeni bir insan tipi yaratmayı hedefleyen ideolojik bir eğitim anlayışını benimser. Bu yaklaşım, bireyleri tamamen ateist dünya görüşü ve komünist değerlerle şekillendirmeyi amaçlayan bir eğitim modeline dayanmaktadır. Bu sistemde bireyden, dini inanışından arınarak komünist ideolojiyi kutsal bir değer olarak algılaması ve yüceltmesi beklenir.

Sovyet yönetimi, toplumsal bilincin şekillenmesinde dili ideolojik bir araç olarak kullanır. Dilin toplum üzerindeki etkisinin farkında olan Sovyet rejimi, yayınlar aracılığıyla devletin dil politikasını yürütür ve bu ideolojik değerler toplumun bilincine işlenir. Sovyetlerin dil politikasının temel amacı, Sovyet insanının ateist bir dünya görüşüyle yetiştirilmesidir. Ateist propaganda, toplum için önemli olan tüm yayın organlarıyla özellikle de sözlükler aracılığıyla yapılır.¹¹ Nitekim totaliter toplumun dil bilincinin şekillendirilmesi, sadece sloganlar ve yasaklarla değil, bireyin düşünce yapısını, dünya görüşünü ve psikolojik durumunu etkileyen ideolojik yöntemlerle gerçekleştirilir. Bu süreçte, titizlikle hazırlanan dil politikaları uygulanarak, sözlükler ve dilin kelime dağarcığı ideolojik hedeflere uygun şekilde yeniden düzenlenir.¹² Sovyet hükümeti, Rus dilinin söz varlığını kendi ideolojisi doğrultusunda yeniden yapılandırır. Bu ideolojik müdahalelerin en açık biçimde gözlemlenebileceği alanlar ise yazılı metinler ve sözlüklerdir. Nitekim dildeki değişimler kendisini ilk olarak sözlüklerde gösterir.¹³

Rusya tarihindeki Sovyet dönemi, Ortodoks inanç üzerinde yıkıcı bir etki bırakır. Sözlükler aracılığıyla, özellikle din ile ilgili söz varlığı, totaliter dönemde ciddi değişikliklere maruz kalır. Rejim, Ortodoksluğu hedef alarak dini kelimelerin kullanımını bilinçli bir şekilde kısıtlar ve bu sözcükleri toplumsal hayattan uzaklaştırır. Bunun yerine, Sovyet halkını ateizme teşvik eden ve komünizmi yücelten ve kutsallaştıran bir dil inşa eder. Sovyet yönetimi, ateist ideolojiye uygun şekilde, geniş kitlelere hitap eden sözlükler hazırlatarak okuyucularda din karşıtı bir dünya görüşü oluşturmayı amaçlar.

Ateizm ideolojisini benimseyen Sovyet rejimi, özellikle Stalin döneminde çıkarılan ilk sözlüklerde din, kilise ve Ortodokslukla ilgili terminolojiyi hafızalardan kazımak ve yerine kendi ideolojisini yerleştirmek adına birçok yöntem kullanılır. Bu çalışmada, özellikle Stalin dönemi sözlüklerinde dini terminolojinin nasıl aktarıldığı ve bu aktarımda kullanılan manipülasyon yöntemleri analiz edilecektir. Bu kapsamda US ve OS’de ideolojik bir çerçevede ele alınarak ateist bakış açısına uygun şekilde tanımlandığı saptanan *religiya* (din), *bog* (Tanrı), *Hristiyanstvo* (Hristiyanlık), *greh* (günah), *angel* (melek), *sozdatel’* (yaratıcı), *bezbojnik* (ateist), *zagrobnıy* (ahiret), *kreşçeniye* (vaftiz), *pasha* (Paskalya), *velikomuçenik* (büyük çilekeş), *bogodel’nya* (hayır kurumu), *tserkovnoslujitel’* (din görevlisi) ve *rasstriga* (kiliseden atılmış din adamı) gibi dini, kilise ve ruhban sınıfı terminolojine ait kelimeler, bu çalışmanın sınırları içinde tahlil edilecektir. Ayrıca, Sovyet dönemi ile Post-Sovyet dönemi sözlüklerindeki *Bog*

8 Karl Marks – Friedrich Engels, *Ob Ateizme, Religii i Tserkvi* (Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya, 1971), 415.

9 Lenin, *Din ve Devrim*, 9.

10 Saraç, “Kutsalı Topyekûn Dönüştürme Çabası Lenin ve Stalin Döneminde Sovyetler Birliği’nin Din Politikası”, 74.

11 Mihaylova, “Religioznıy v Slovaryah Sovetskogo Perioda: Priemy Manipulyatsii”, 255.

12 Olga Mihaylova - Yuliya Mihaylova, “İdeologičeskoye Adaptirovaniye Pravoslavnoy Leksiki v Sovetskikh Postsovetskikh Slovaryah”, *Przeglad Wschodnioeuropejski* VIII/2 (2017), 298.

13 Fatih Yapıcı, “Sovyet Dönemi Dil Politikaları”, *Liderlerin Sovyeti: Devrimden Perestroykaya*, ed. Ayla Kaşoğlu (Ankara: Çeviribilim Yayınları, 2017), 306.

(*Tanrı*) terimi ile ilgili sözlük maddesi karşılaştırılarak dini terminolojinin tanımlanmasında ve yorumlanmasında yapılan bilinçli değişiklikler ortaya konulmaktadır.

Çalışmada, yazılı metinler ve kaynaklar üzerinde derinlemesine analiz yapma imkânı sağlayan belge tarama yöntemi kullanılmaktadır. Belge tarama sürecinde, hedeflenen bilgilere ulaşmak amacıyla elektronik ve basılı sözlükler esas alınmaktadır. Ayrıca, çalışmanın analiz bölümünde kavramsal ve karşılaştırmalı analiz yöntemleri de kullanılmaktadır. Analiz bölümünde, dini terminoloji üzerinde gerçekleştirilen dilsel ve ideolojik manipülasyon yöntemlerinin ortaya konması için özellikle Sovyet sözlüklerinden Uşakov Sözlüğü (çalışmanın devamında “US” olarak anılacaktır) ile Ojegov Sözlüğü’nden (bundan sonra “OS” şeklinde kısaltılacaktır) yararlanılmaktadır. Ayrıca, Sovyet sözlükleri ile post-Sovyet dönemi sözlüklerinde *Bog* (*Tanrı*) terimi ile ilgili sözlük maddesi kıyaslanarak, dini terminolojinin semantik dönüşümün boyutları mercek altına alınmaktadır.

1. İdeolojik Bir Araç Olarak Sovyet Sözlükleri

Her sözlük, hazırlandığı dönemin siyasi ve toplumsal koşullarını yansıtan önemli bir kaynaktır. Bir sözlük, yalnızca kelimelerin anlamlarını açıklamakla kalmaz, aynı zamanda o dönemdeki egemen ideolojiyi de gözler önüne serer. Bu nedenle sözlüklerin ideolojik bir yönü vardır ve özellikle de totaliter rejimlerin sözlükleri, ideolojiyi yaymak ve toplumu şekillendirmek amacıyla kullanılan önemli araçlardır. Bunun en açık örneği Sovyet dönemine ait sözlüklerde görülür. Rejimin hedeflediği yeni toplumsal değerler ve inanç sistemi sözlükler yoluyla halka aktarılır. Sovyet ideolojisinin dil üzerindeki etkilerini açıkça gösteren en önemli eserlerden biri, Stalin iktidarında Sovyet sözlükbilimci Dimitri Uşakov tarafından 1935-1940 yılları arasında dört cilt olarak hazırlanan *Rus Dilinin Açıklamalı Sözlüğü*’dür (*Толковый Словарь Русского Языка*). Eserin ön sözünde Uşakov’un, sözlüklerin amacı ve işlevlerine dair yaptığı açıklamalar, bu eserin ideolojik işlevini net bir şekilde gözler önüne sermektedir: “Sözlüklerin tarihi, her birinin kendi döneminin sınıfsal çıkarlarını yansıttığını açıkça gösterir. Sözlükler incelendiğinde, birikmiş dil zenginliğine hangi unsurların eklendiği ve yeni, egemen sınıfın bu birikimi nasıl dönüştürdüğü görülebilir. Bu açıdan yayımlanan sözlük, proleter devrimin başlattığı yeni bir dönemin Rusça üzerindeki etkisini, dilin sözcük dağarcığındaki dönüşüm sürecini ve aynı zamanda sözcük kullanımına dair yerleşik normları ortaya koymayı amaçlar.”¹⁴

US’un ardından, Sovyet sözlükbilimci Sergey Ojegov tarafından tek cilt olarak yayımlanan *Rus Dili Sözlüğü*’nün (*Словарь русского языка*) ilk baskılarında (1949, 1953) ideolojik normlar yoğun bir şekilde yansıtılır ve dolayısıyla devletin din karşıtı politikası bu sözlükte de kendisine yer bulur: “Tek ciltlik Rus dili sözlüğü, kelimelerin doğru şekilde kullanılmasını gösteren bir kılavuzdur. Bu sözlük, sosyalist kültür, gerçek demokrasi politikası ve ilerleme ile ilgili yeni sözcük ve terimlerin kaynağıdır.”¹⁵

Dönemin siyasi ve ideolojik yapısını yansıtan bir diğer sözlük ise, tarihsel ve normatif özelliklere sahip, 19. ve 20. yüzyıl Rus edebî dilinin en kapsamlı çalışmaları arasında yer alan *Çağdaş Rus Edebî Dili Sözlüğü*’dür (*Словарь современного русского литературного языка*, 1950-1965). Sovyet dönemi Rus dilinin kelime hazinesini yansıtan bu akademik çalışma, doğal olarak zamanın ideolojik eğilimlerini de bünyesinde barındırır. Bu ideolojik yönelimler, yalnızca kelime ve ifadelerin tanımlarında değil, aynı zamanda açıklamalı notlarda ve örnek kullanımlarında da belirgin bir şekilde kendini göstermektedir.¹⁶ “Bu sözlük, Sovyetler Birliği’nin siyasi dinamiklerini eksiksiz biçimde yansıtmalı ve proleter diktatörlüğü döneminde yazılı ve sözlü dilde beliren yeni kelime ve deyimleri kapsamalıdır”¹⁷ sözleri, yazarlarının sözlüğü belirli ölçütler gözeterek oluşturduklarını göstermektedir. Sözlüklerin yanı sıra, ansiklopediler de bu dönemde Sovyetlerin politik ve ideolojik propaganda aracı olma işlevini yerine getirir. En büyük ve en kapsamlı ansiklopedilerden biri olan ve üç baskısı bulunan *Büyük Sovyet Ansiklopedisi* (*Большая советская энциклопедия*, 1949-1958), devlet ve partinin kontrolü altında basılır. Çalışmanın ikinci baskısının ön sözünden, ansiklopedinin hazırlanması sürecinde parti, devlet,

14 Dimitri Uşakov, *Tolkoviy Slovar’ Russkogo Yazıka*. V. 4. T. (Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya, 1935-1940), XI.

15 Sergey Ojegov, *Slovar’ Russkogo Yazıka* (Moskva, 1953), 3-4.

16 Mihaylova - Mihaylova, “İdeologičeskoye Adaptirovaniye Pravoslavnoy Leksiki v Sovetskikh Postsovetkikh Slovaryah”, 298.

17 Viktor Vinogradov, *Leksikologiya i Leksikografiya: Izbrannyye Trudy* (Moskva: Nauka, 1977), 198-199.

bilim, eğitim gibi birçok kurumdan ve kişiden görüş alınarak içeriğinin ideolojiye uygun olarak şekillendirildiği anlaşılmaktadır.¹⁸

Devrim öncesi dönemde yayımlanan sözlükler, muhafazakâr, liberal, demokrat ve devrimci gibi farklı ideolojik yaklaşımlarla değerlendirilebilir. Ancak bu dönemde, Marksist anlayışa dayalı sözlüklerin sayısı oldukça azdır. 1917 Ekim Devrimi'nin ardından, Bolşevik diktatörlüğün tesis edilmesiyle birlikte, geleneksel ve muhafazakâr sözlükler yerini, devletin resmî ateist ideolojisinin hedeflerine uygun olarak hazırlanan "devrimci-demokratik" sözlüklere bırakır. Bu dönemde, tüm sözlükler tek bir ideolojik bakış açısıyla yeniden yapılandırılır. Bu bağlamda, siyasi ve toplumsal hayat ile ilgili kelimelerin anlam içerikleri, hâkim ideolojik çerçeveye uygun şekilde yeniden düzenlenir ve bu biçimiyle topluma aktarılır.¹⁹

Sovyet sözlüklerinde, dini terminolojiye yönelik ideolojik dönüşüm sürecinde ön plana çıkan uygulamalar şunlardır: Din ve onunla bağlantılı olan her şey, "geçmişin kalıntısı" olarak nitelendirilerek Sovyet insanının manevi dünyasından tamamen çıkarılmaya çalışılmıştır. Din ile ilgili kavramlar basitleştirilmiş ve içleri boşaltılmıştır. "Din halkın afyonudur" gibi genel tanımlar dini kavramlar için kullanılmış ve bu tarz söylemler ideolojik olarak okuyuculara empoze edilmeye çalışılmıştır. Din alanıyla ilgili tüm kelime ve ifadeler olumsuz çağrışımlar yüklenerek toplum içinde kötü bir algı oluşturulmaya çalışılmıştır.²⁰

2. Sovyet Sözlüklerinde Dini Terminoloji Üzerinde Yapılan İdeolojik Müdahaleler

Sovyet dönemine ait sözlüklerde kelimeler için yapılan tanım ve yorumlar, Marksist-Leninist ideoloji doğrultusunda "biz" ve "ötekiler" anlayışı temelinde şekillenmiştir. Diğer bir deyişle, kelimeler, devletin resmî ideolojisi ile uyumlu bir biçimde, sosyalizmin değerlerini yüceltirken kapitalizm, din inançlar ve burjuva sınıfı gibi "öteki" unsurlar negatif olarak tanımlanmış ve dışlanmıştır. Bu açıdan, Marksist-Leninist dünya görüşüne göre kelimeler, "bizim" (sosyalist anlayışa uygun) ve "bizim olmayan" (sosyalizme aykırı) şeklinde iki ana kategoriye ayrılmıştır.²¹

Sovyet ideolojisi için tehdit ve zararlı olarak görülen din terminoloji "bizim" kategorisine dâhil edilmemiş ve "bizim olmayan, öteki" dışlamasıyla olumsuz bir şekilde değerlendirilmiştir.²² Sovyet dönemi sözlük yazarlarının temel görevi, dini terim ve kavramları çağ dışı, geçersiz ve zararlı unsurlar olarak sunup bu kavramların Sovyet insanı nezdindeki anlam ve önemini azaltmak ve ideolojik bir bağlama oturtmak olmuştur. Bu doğrultuda hazırlanan sözlüklerde yazarlar, belirlenen ideolojik hedeflere ulaşmak amacıyla dini terimlerin sunumunda çeşitli teknikler ve stratejiler geliştirmiştir.

Sovyet sözlüklerinde dini terminoloji eksik veya yetersiz biçimde sunulmuştur. Özellikle Stalin dönemi eserlerinden US ve OS'un sözlüklerinde dini terimlere sınırlı oranda yer verilmiş, bu kavramlar ihmal edilmiştir. Sovyet sözlüklerinde dini terminolojiye ilişkin sözcüklerin sınırlı biçimde sunulması, resmî ideolojinin dini inançları ve uygulamaları dışlamayı amaçlayan ideolojik müdahalesinin somut bir yansımasıdır. Örneğin, OS'de (1953) *тайная вечеря (тайная вечеря)* [*son akşam yemeği*], *прошçенное воскресенье* [*bağışlanma pazarı*], *каяться (каяться)* [*tövbe etmek*], *спас (спас)* [*kurtarıcı*] ve *вознесение (вознесение)* [*göğe yükseliş*] gibi pek çok Hristiyanlık ile ilgili dini terim sözlükten çıkarılır. Buna karşın, sözlükte yalnızca Ortodoks Hristiyanlığın en önemli iki dini bayramı olan *рождество (рождество)* [*noel*] ve *паша (паша)* [*paskalya*] terimlerine yer verilir.²³ Bu şekilde, Sovyet ideolojisi, Ortodoks bayramlarını ve ritüellerini genellikle geçmişin kalıntıları olarak değerlendirip sansürleyerek birçoğunu sözlüklere dâhil etmemiştir.

Ortodoks bayramları ve kilise ritüellerine ilişkin bazı terimler US'de yer almış olsa da, ideolojik müdahalelere maruz kalmıştır. Sözlüklerde bu terimlerin madde başlıklarına *relig. (религ.)* [dini], *tserk.*

18 Boris Vvedenskiy, *Bolşaya Sovetskaya Entsiklopediya*, ed. Boris Vvedenskiy (Moskva: Bolşaya Sovetskaya Entsiklopediya, 1958), 51/1.

19 Arkadiy Golovanevskiy, "Obşestvenno-Političeskaya Leksika v Slovaryah 1900-1917 gg. (K Probleme Semantičeskoy Tipologii Slovaryev Dorevolutsionnogo Perioda)", *Filologičeskiye Nauki*, 3/153 (1986), 25.

20 Nataliya Kupina, *Totalitarniy Yazık: Slovar' i Rečeviy Reaktsii* (Yekaterinburg – Perm', İzdatel'stvo Uralskogo Universiteta, 1995), 30.

21 Mihaylova, "Religioznımi v Slovaryah Sovetskogo Perioda: Priemi Manipulyatsii", 258.

22 Mihaylova, "Religioznımi v Slovaryah Sovetskogo Perioda: Priemi Manipulyatsii", 258.

23 Mihaylova, "Religioznımi v Slovaryah Sovetskogo Perioda: Priemi Manipulyatsii", 257.

(церк.) [kiliseye ilişkin] veya *t. naz. (m. naz.)* [sözde] gibi kategorik etiketler eklenerek bu kavramlar belirli bir alanda sınırlandırılmıştır. Bu yöntemle sözcüklerin yalnızca din ve kilise ile bağlantılı olduğu özellikle vurgulanmış, bu suretle söz konusu din terminoloji günlük yaşamın dışına itilmek istenmiştir.

КРЕЩЕНИЕ, я, ср. (церк.). 1. Христианский обряд, совершаемый над младенцами (или взрослыми) для включения их в число членов церкви. 2. [К прописное]. Один из главных (двунадесятых) праздников у православных христиан (церк.). В канун Крещения занимались гаданьем. ◇ Боевое крещение (ритор.)—перен. первое участие в бою.

Görsel 1: *Kreşçeniye* Sözcüğü ile İlgili Madde (US).

Örneğin, US'de (1935-1940), Hristiyanlıkta bir kilise ritüeli olarak tanımlanan *Kreşçeniye* (Крещение) [Vaftiz] madde başında kısaltılmış şekilde parantez içinde *tserk. (церк.)* etiketi konulmuştur. Bu terimin "Ortodoks Hristiyanların başlıca bayramlarından biri" olarak verilen ikinci tanımının sonunda aynı şekilde parantez içinde *tserk. (церк.)* ibaresi bulunmaktadır.²⁴ İlgili maddede görülen *tserk.* etiketiyle kelimenin yalnızca kilise bağlamında kullanıldığı vurgulanmış ve gündelik yaşamdaki kullanımına sınırlama getirilmek istenmiştir.

ПА'СХА, н, жс. [др.-евр. pēsah, букв. переход]. 1. только ед. Весенний религиозный праздник у евреев, посвященный легендарному выходу евреев из Египта и избавлению от египетского рабства. Еврейская п. 2. только ед. Христианский праздник, посвященный так называемому воскресению Христа.

Görsel 2: *Pasha* Sözcüğü ile İlgili Madde (US).

US'de, *Pasha* (Пасха) [*Paskalya*] sözcüğünün tanımında, ikinci anlam olarak "Sözde İsa'nın dirilişine adanmış Hristiyanlık bayramı" şeklinde bir açıklama yer almakta olup burada tak *nazıvayemomu* (так называемому) [sözde] gibi ideolojik bir etiket kullanılmıştır.²⁵ Tanımda geçen "sözde" ifadesi, İsa'nın dirilişinin gerçekliğini sorgulayan ve küçümseyen bir anlam taşımaktadır. Bu dil manipülasyonu İsa'nın dirilişine duyulan inancı zayıflatmak ve bu olayı önemsizleştirmek hedeflenmiştir.

Sovyet sözlüklerinde dini terminoloji sıklıkla olumsuz nitelermelere maruz kalmıştır. Özellikle, o dönem Rus dili söz varlığını kapsamlı şekilde sunan US'de, dini kavramlar ideolojik bir filtreleme sürecine tabi tutulur. Dinle ilgili ifade ve sözcükler, sözlük maddelerine eklenen ibarelerle ideolojik olarak "olumsuz" olarak kodlanır. US'de din alanı, *ustar. (устар.)* [eskimiş], *dorevoluts. (дореволюц.)* [devrim öncesi] gibi etiketlerle *antinarodnaya* (антинародная) [halk karşıtı] ve *ne praverennaya dannımi nauki* (не провенная данными науки) [bilimsel verilerle doğrulanmamış] gibi ideolojik bir bakış açısıyla sunulur.²⁶

БОГАДЕ'ЛЬНЯ, и, р. мн. -лен, жс. [от церк.-слав. бога д'ѣля—для бога]. 1. Благотворительное учреждение для призрения инвалидов (дореволюц.). 2. Бездейтельное учреждение (ирон.). Разве можно вести работу в этой богадельне!

Görsel 3: *Bogodel'nya* Sözcüğü ile İlgili Madde (US).

US'de, "Çarlık Rusya'sında dini kurumlar tarafından yönetilerek Tanrı adına fakir, engelli ve yaşlılara yardım eden hayır kurumu"²⁷ anlamını taşıyan *bogodel'nya* (богодельня) [hayır kurumu] terimi,

²⁴ Uşakov, "Kreşçeniye", I/1513.

²⁵ Uşakov, "Pasha", III/64.

²⁶ Kupina, *Totalitarniy Yazık: Slovar' i Reçevıye Reaktsii*, 28.

²⁷ Uşakov, "Bogodel'nya", I/160.

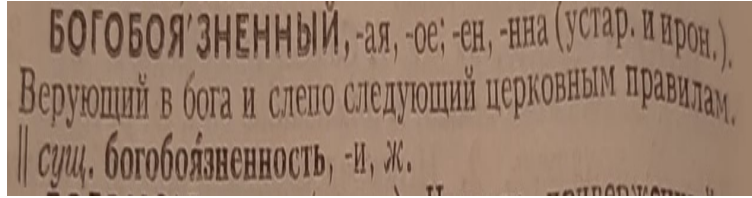
tanımının hemen ardından parantez içinde yer alan *dorevoluts.* (devrim öncesi) etiketiyle işaretlenmiş ve bu şekilde geçerliliğini yitirmiş, devrim öncesine ait bir kavram olarak sunulmuştur.

ЦЕРКОВНОСЛУЖИТЕЛЬ, я, м. (устар.).
1. То же, что причетник (церк.). 2. То же, что
служитель культа.

Görsel 4: *Tserkovnoslujitel'* Sözcüğü ile İlgili Madde (US).

Sovyet döneminde, din karşıtı politikaların bir parçası olarak, din adamlarını ifade eden terimler de ideolojik manipülasyona uğramıştır. Örneğin, US'de yer alan *Tserkovnoslujitel'* (церковнослужитель) [kilise görevlisi] terimi, ilgili maddeden hemen sonra parantez içinde verilen *ustar.* (устар.) etiketiyle sunularak güncelliğini yitirdiği imasıyla devrim öncesi dönemle ilişkilendirilmiştir.²⁸ Bu ideolojik yönlendirmeye ruhban sınıfının geçmişe ait ve devrimci ideolojiye aykırı figürler olarak sunulması amaçlanmıştır.

Sovyet rejimi, dil politikaları bağlamında dini düşüncenin itibarsızlaştırılması ve halkın gözünde dini değerlerin küçümsenmesi amaçlamıştır. Nitekim sözlüklerde dini terimlerin madde başlarına eklenen *prezr. (през.)* [aşağılayıcı], *iron. (ирон.)* [alaycı] ve *prenebr. (preneбр.)* [küçümseyici] gibi ideolojik etiketlerle bu kavramlara olumsuz çağrışımlar yüklenmiş ve böylelikle değersizleştirilmeye çalışılmıştır.

Görsel 5: *Bogoboyaznenniy* Sözcüğü ile İlgili Madde (OS).

OS'de "Tanrı korkusu olan kişi" şeklinde tanımlanan *Bogoboyaznenniy* (Богобоязненный) kelimesi, *ustar.* (eskimiş) ve *iron.* (alaycı) etiketleriyle birlikte verilmiştir.²⁹ Bu durum söz konusu ifadenin Sovyet ideolojisi nezdinde artık geçerli olmadığını ve ironik bir bağlamda değerlendirildiğini göstermektedir.

РАСТРИГА, и, м. (церк. пренебр.). Служитель культа, лишенный своего сана постановлением церковных властей. *Поп-р.—Возможно ли? Расстрига, беглый инок на нас ведет злодейские дружины! Пушкин (о Лжедмитрии).*

Görsel 6: *Rasstriga* Sözcüğü ile İlgili Madde (US).

US'de "kilise yetkililerinin kararıyla din görevinden uzaklaştırılan kişi" anlamına gelen *rasstriga* (расстрига) terimi, ilgili madde başında *tserk.* ve *prenebr.* gibi etiketlerle sunulmuştur. Bu ibareler sözcüğün kullanım alanını kısıtlamış ve küçümseyici bir bağlam oluşturmuştur.³⁰ Bu tür olumsuz çağrışımlarla itibarsızlaştırılan din adamları, toplumda güvenilir ve tehlikeli figürler olarak lanse edilmiştir.

Sovyetler Birliği'nde halkın büyük çoğunluğu Ortodoks Hristiyan'dır. Bu gerçeğin farkında olan iktidar, dil politikaları kapsamında hazırlanan sözlüklerde dini terimlerin açıklamalarında belirgin bir manipülasyon stratejisi benimsemiştir. Sözlüklerde diğer dinlerin adları açık bir şekilde ifade edilirken, Ortodoksluk anlamına gelen *pravoslaviye* (православие) terimi neredeyse hiç kullanılmamış ve bilinçli bir biçimde gizlenmiştir. Bu terimin yerini, daha genel ve soyut ifadeler almıştır. Mesela, Ortodoksluk yerine "inanen insanlar" anlamında *u veruyuşih lyudey* (у верующих людей) ya da "batıl inançlı

28 Uşakov, "Tserkovnoslujitel", IV/1221.

29 Sergey Ojegov, *Slovar' Russkogo Yazıka: Okolo 57.000 Slov.* ed. Nataliya Şvedova (Moskva: Russkiy Yazık, 1981), "Bogoboyaznenniy", 50.

30 Uşakov, "Rasstriga", III/1263.

insanlar” anlamına gelen ve olumsuz bir çağrışıma sahip olan *u suyevernih lyudey* (у сугверных людей) gibi ifadeler tercih edilmiştir.³¹

ГРЕХ, а, м. 1. У верующих—нарушение религиозно-нравственных предписаний (религ.). Самоубийство—г. 2. перен. Предосудительный поступок, преступление. Г. не беда, молва нехороша. Грбдв. В наши горячие дни замедление темпов—тяжелый г. пред делом социализма. «Известия», 1931 г., № 97. 3. в знач.

Görsel 7: Greh Sözcüğü ile İlgili Madde (US).

US’de yer alan *greh* (грех) [günah] terimi, “inanlara göre dini-ahlaki kuralların ve buyrukların ihlali” şeklinde tanımlanmıştır.³² Bu tanımда yer alan “u veruyuşçih” (inanana göre) ifadesiyle, tüm inananlar genel olarak kastedilmiş ve sözcüğün geleneksel tanımındaki ‘Ortodoks inancına sahip insanlar’ ifadesi kullanılmamıştır. Ortodoksluk, Rus toplumu için tarihsel ve kültürel açıdan büyük önem taşımaya rağmen, Sovyet sözlüklerinde bilinçli bir şekilde göz ardı edilmiş ve dini terminolojiye ilişkin sözlük maddelerinde kullanımından özellikle kaçınılmıştır. *Greh* teriminin semantiğine yönelik yapılan bir diğer ideolojik müdahale, tanımда yer alan *religiozno-nravstvennih* (dini-ahlaki) ifadesi aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bu ifade, günahın yalnızca dindar bireyler için geçerli olduğu izlenimini oluşturarak, dini kavramların genel ahlaki çerçeveden ayrıştırıldığını ve seküler bir bağlamда yeniden tanımlandığını göstermektedir. İlk anlamın ardından *greh* sözcüğüne yan anlam eklenerek, terim dini bağlamından tamamen koparılmış ve “sıradan bir suç, kınanabilir davranış veya hafif bir kabahat” olarak yeniden tanımlanmıştır.

Sovyet sözlüklerinde dini terminolojiye yönelik verilen tanımlar ve yorumlar, özellikle *kilise tarafından kabul edilen (prinyatoye tserkovyu)*, *dini (relig.)*, *kilise (tserk.)*, *inanana göre (u veruyuşçih)*, *efsanelere göre (po predaniyu)*, *u pravoslavni Hristiyan (Ortodoks Hristiyanlarda)*, gibi açıklamalı notlarla sunulmuştur. Bu tür manipülatif ifadelerle okuyucunun zihninde olumsuz bir algı oluşturularak söz konusu terimlerden kaçınılmasını teşvik eden ideolojik bir mesaj iletilmesi amaçlanmıştır.³³

ВЕЛИКОМУЧЕНИК, а, м. (церк.). Принятое православной церковью наименование святого из числа тех, к-рые по преданию перенесли особенно тяжкие мучения за веру.

Görsel 8: Velikomuçenik Sözcüğü ile İlgili Madde (US).

US’de *velikomuçenik* (великомученик) terimi, “Ortodoks kilisesi tarafından kabul edilen, efsanelere göre inancından dolayı özellikle ağır işkencelere maruz kaldığına inanılan azizlerin adı”³⁴ şeklinde tanımlanmıştır. Tanımда yer alan *prinyatoye pravoslavnoy tserkovyu* (Ortodoks Kilisesi tarafından kabul edilen) ifadesi, sözcüğün yalnızca Ortodoks Kilisesi terminolojisiyle sınırlı olduğunu vurgulayarak onun kullanım alanını daraltmaktadır. Benzer şekilde, *po predaniyu* (efsanelere göre) açıklaması da tanımдаki bilgilerin bilimsel bir temele dayanmadığını aksine bunun dini inanışlarla ve efsanelerle ilgili olduğunu ima etmektedir.

Sovyet dönemi sözlüklerinde dini terminoloji, *fantastiçeskiy* (фантастический) [fantastik], *mistiçeskiy* (мистический) [mistik], *neistinnyy* (неистинный) [gerçek olmayan] ve *nedostoverniy* (недостовверный) [güvenilir olmayan] gibi şüphe uyandıran ifadelerle tanımlanmıştır.³⁵ Okuyucuyu ideolojik olarak yönlendirme amacıyla Ortodokslukla ilgili terimlerin tanımlarında *religiozniy*

31 Mihaylova, “Religioznımi v Slovaryah Sovetskogo Perioda: Priemi Manipulyatsii”, 257.

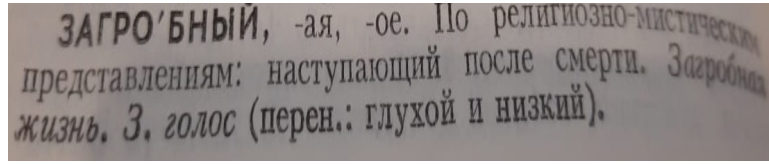
32 Uşakov, “Greh”, 1/621.

33 Kupina, *Totalitarniy Yazık: Slovar’ i Reçeviy Reaktsii*, 29.

34 Uşakov, “Velikomuçenik”, 1/1244.

35 Kupina, *Totalitarniy Yazık: Slovar’ i Reçeviy Reaktsii*, 29.

(*религиозный*) [dini], *mistiçeskiy* (*мистический*) [mistik], *mifiçeskiy* (*мифический*) [mitik] gibi sözcükler eş anlamlı bir şekilde bir arada kullanılmıştır. Sözlük yazarları bu sözcüklere “uydurma” veya “hayal ürünü” oldukları yönünde ortak bir anlam yüklemiştir.³⁶

Görsel 9: *Zagrobnyy* Sözcüğü ile İlgili Madde (OS).

OS’de “dini-mistik inançlara göre, ölümden sonra gelen”³⁷ şeklinde yorumlanan *zagrobnyy* (*загробный*) [ahiret] terimi, ideolojik yönlendirmeye tabi tutulmuştur. Terimin tanımında geçen *po religiozno-mistiçeskim predstavleniyam* (dini-mistik inançlara göre) ifadesiyle bu kavramın bilimsellikten uzak, dini ve mistik deneyimlere dayalı, öznel bir inanç olduğunu vurgulamaktadır. Bu kavramın hem dini hem de mistik unsurlar olarak aynı çerçevede ele alınması, okuyucunun zihninde dini kavramların anlamlarının belirsizleşmesine neden olmakta ve bu tür kavramların sorgulanabilir, irrasyonel ve mantık dışı olduğu izlenimini güçlendirmektedir.

А'НГЕЛ, а, м. [греч. aggelos, букв. вестник]. 1. В религиозной мифологии—бесплотное существо, исполняющее приказания бога.

Görsel 10: *Angel* Sözcüğü ile İlgili Madde (US).

US’de *angel* (*ангел*) [melek] maddesinin tanımında yer alan *v religioznoy mifologii* (dini mitolojide) ifadesi de *angel* kavramının yalnızca dini bir bağlamda değil, aynı zamanda mitolojik bir çerçevede değerlendirildiğine işaret etmektedir.³⁸ Bu yöntemle, *angel* (melek) figürünün yalnızca dini inançların değil, buna ilave olarak mitolojilerin ve efsanelerin bir parçası olduğu mesajı verilmiştir. Sözlük yazarları, Sovyet ideolojisinin bilime dayalı materyalist dünya görüşüyle bağdaşmayan dini terminolojinin gerçek dışı olarak algılanmasını sağlamak ve okuyucunun bu kavramların gerçekliğinden şüphe duymasını pekiştirmek amacıyla başka dilsel ifadelerle de başvurmuştur. US ve OS’de dini terminolojinin sıkça *yakoby* (*якобы*) [sözde], *kak by* (*как бы*) [sanki], *budto by* (*будто бы*) [güya] ya da *tak nazivaemyy* (*так называемый*) [sözde, olarak adlandırılan] ve *şçitayemyy* (*считаемый*) [sayılmakta olan] gibi dilsel öğelerle tanımlandığı göze çarpmaktadır. Şüphe uyandıran söz konusu dilsel araçlar, dini kavramların gerçekliğinin sorgulanmasını ve onların spekülative, varsayımsal ya da irrasyonel unsurlar olarak sunulmasını amaçlayan ideolojik bir işlev görmektedir. US’un *Bog* (*Бог*) [Tanrı] maddesi, söz konusu ideolojik manipülasyona dair önemli bir örnek teşkil etmektedir.

БОГ [бох], а, м. По религиозным верованиям—верховное существо, стоящее будто бы над миром или управляющее им. Идеей бога

Görsel 11: *Bog* Sözcüğü ile İlgili Madde (US).

İlgili sözlük maddesinde *bog* sözcüğünün, “dini inançlara göre, güya evrenin üzerinde veya onu yöneten en yüce varlık” şeklinde bir tanımı verilmiştir.³⁹ Burada *budto by* (güya) ifadesi, Tanrı’nın varlığının doğruluğundan şüphe duyulmasını amaçlayan dilsel bir araç olarak kullanılmıştır. *Budto by* ifadesiyle bu kavramın gerçek ve kesin olmaktan uzak olduğu, varlığının belirsiz ve tartışmalı olduğu izlenimi verilmeye çalışılmıştır.

36 Mihaylova, “Religioznıy v Slovaryah Sovetskogo Perioda: Priemy Manipulyatsii”, 260.

37 Ojegov, “Zagrobnyy”, 180.

38 Uşakov, “Angel”, 1/30.

39 Uşakov, “Bog”, 1/160.

Dönemin sözlüklerinde, yukarıda belirtilen dilsel ifadelerin yanı sıra, aynı amaç doğrultusunda dini terminolojinin tanımlarında *kult* (культ) [kült], *mistika* (мистика) [mistisizm], *mifiçeskiy* (мифический) [mitsel] veya *ih bog* (их бог) [onların tanrısı] gibi ideolojik nitelemeler de kullanılmıştır.⁴⁰

**ХРИСТИАНСТВО, а, мн. нет, ср. Религия,
в основе к-рой лежит культ мифического
Иисуса Христа как богочеловека.**

Görsel 12: *Hristiyanstvo* Sözcüğü ile İlgili Madde (US).

US'de “temelinde tanrı-insan olarak mitolojik İsa Mesih’in kültü bulunan bir din” olarak tanımlanan *Hristianstvo* (христианство) [Hristiyanlık] maddesinin tanımında *kult* (культ) ve *mifiçeskiy* (мифический) gibi ifadeler bulunmaktadır.⁴¹ Özenle seçilmiş bu ifadeler, Hristiyanlığın temelindeki İsa Mesih figürünün tarihi gerçekliğine dair bir şüphe uyandırmak ve Hristiyanlığı “mitolojik” bir inanç sistemi olarak konumlandırmaktır. Böylelikle, Sovyet ideolojisinin ateist bakış açısında İsa, dini bir figür olarak değil, mitolojik bir karakter olarak sunulur okuyucunun algısında kutsal kişilerin gerçekliğine şüphe uyandırılması amaçlanmıştır. Bu şekilde Sovyetler, dini inançlar ile figürlerin efsanevi birer olgu olarak görülmesini teşvik ederek dinin toplumsal ve ideolojik etkilerini azaltmayı hedeflemişlerdir.

Sovyet sözlüklerinde, dini kelimelerin anlamları kasıtlı olarak sadece çarpıtılıp daraltılmamış aynı zamanda bu sözlüklerde din hakkında okuyucuya Marksist dünya görüşünün de dayatılması amaçlanmıştır. Bu, sözlüklerde dini sözcüklerle ilgili maddelerde verilen tanımlardan hemen sonra sosyalizmin kurucularının söylemlerinden yapılan alıntılar vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda sözlükteki religiya maddesinin tanımı çarpıcıdır:

РЕЛИГИЯ, и, ж. [латин. religio]. Взгляды и представления, основанные на мистике, на вере в чудодейственные силы и существа. Религии древнего Востока. Мусульманская р. Религия есть опиум народа, — это изречение Маркса есть краеугольный камень всего мирозерцания марксизма в вопросе о религии. Ленин. Религия есть один из видов духовного гнета, лежащего везде и повсюду на народных массах, задавленных вечной работой на других, нуждою и одиночеством. Ленин.

Görsel 13: *Religiya* Sözcüğü ile İlgili Madde (US).

Sözlüğün yazarı, maddede terimle ilgili yalnızca kavramsal bir tanım sunmakla yetinmeyip, okuyucuya din karşıtı ideolojik bir bakış açısı kazandırmayı amaçlamaktadır. Özellikle *religiya*⁴² başlığında, yalnızca basit bir açıklamanın sunulmasının ötesinde, okuyucuya Marksist-Leninist görüşü aşılama yönelik çeşitli mesajlar iletilmektedir. Sovyet lider Lenin’in ifadeleriyle din, bireysel bir inanç meselesi olmanın çok ötesinde, halkı sömüren ve baskı altında tutan bir sistem olarak resmedilmektedir. Ayrıca *religiya* sözcüğü ile ilgili sözlük maddesinde Karl Marks’ın meşhur “din halkın afyonudur” ifadesi, Marksist dünya görüşünün din konusundaki temel öğretisi ve anlayışı olarak sunulmaktadır. Bu ifade, Sovyet ideolojisinin ateist bakış açısını pekiştiren ve dinin toplumsal işlevini eleştiren bir ideolojik duruşu temsil etmektedir.

US ve OS’da kimi sözcükler dini bağlamından kopararak onlara yeni ve ideolojik anlamlar yüklenmiştir. Bunun en örneklerinden biri, *sozdatel’* (создатель) [yaratıcı] terimidir:

40 Yelena Bulgina - Tat'yana Tripol'skaya, “Religioznaya Leksika: Leksikografiçeskaya İnterpretsiya İdeologičeskoj Semantiki”, *Aktual'nyye Problemy Leksikologii i Slovoobrazovaniya*, 10 (2020), 64.

41 Uşakov, “Hristiyanstvo”, IV/1189.

42 Uşakov, “Religiya”, IV/1343.

СОЗДАТЕЛЬ, я, м. 1. Тот, кто создал что-н. С. учения. С. теории. 21 января 1924 года в Горках, под Москвой, умер наш вождь и учитель, создатель большевистской партии, Ленин. История ВКП(б). Чезова (Л. Толстой) любит отечески, — в этой любви чувствуется гордость создателя. М. Горький. 2. Бог как творец мира (книжн. устар., религ.).

Görsel 14: Sozdatel' Sözcüğü ile İlgili Madde (US).

İlgili madde de görüldüğü üzere, *sozdatel'* kelimesinin ilk anlamı “1. Bir şeyi yaratan kimse. Öğretinin yaratıcısı. Teorinin yaratıcısı”⁴³ şeklinde verilmiş ve örnek olması açısından “21 Ocak 1924'te Moskova'ya yakın Gorki Parkı'nda, bizim liderimiz ve öğretmenimiz, Bolşevik Partisi'nin yaratıcısı Lenin vefat etti”⁴⁴ gibi ideolojik bir açıklama sunulmuştur. Yani, sözcüğün temel anlamı Tanrı ile değil, Lenin'in adıyla ilişkilendirilmiştir. Yeni ideolojik “inanç” sisteminde *sozdatel'* (yaratıcı) olarak algılanması gereken kişi Lenin'dir. “Dünyanın yaratıcısı olarak Tanrı” şeklinde ikinci anlamı verilen sözcük - parantez içinde *knijn.* (kitabı), *ustar.* (eskimiş) ve *relig.* (dini) gibi kısaltmalarla eski, dini ve edebi metinlere ait bir kullanım olduğu vurgulanarak- güncel dil ve düşünce dünyasından dışlanmaktadır. Sözlükte yer alan *sozdatel'* teriminin anlam yapısındaki dönüşüm, Tanrı'nın yaratıcı rolünün Lenin'e mal edildiğini göstermektedir. Terimin dini anlamı ise bilinçli bir şekilde arka plana itilmiş, eskimiş ve geçerliliğini yitirmiş bir kavram olarak sunulmuştur. Nitekim totaliter rejimler kendisiyle bütünleşmiş bir lider ya da liderlik kültü ile temsil edilir. Lider, ideoloji, din ve gelenek gibi unsurları şahsında somutlaştırarak toplumun birliği ve bütünlüğünü sağlamada psikolojik bir rol üstlenir. Bu süreçte lider, kutsal ve tanrısal bir figür hâline gelir ve böylelikle toplumla özdeşleşen bir kişilik kültü yaratılır.⁴⁵

Sovyetlerin resmî ideoloji politikası, ateizmi toplumda normalleştirmek ve yaşamın her alanına yaymak olmuştur. Bu çerçevede dini terminoloji ideolojik bir perspektifle yeniden ele alınmış; geleneksel anlamları terk edilerek ilgili kavramlara ideolojik işlevler yüklenmiştir. Dinin yerine ateizmin özendirildiği bu dönemde, anlamsal dönüşümün yaşandığı en ilginç örneklerden biri *bezbojnik* (безбожник) [Tanrıtanımaz] sözcüğüdür. Uşakov'un sözlüğündeki ilgili maddeyi inceleyelim:

БЕЗБОЖНИК, а, м. 1. Человек неверующий в бога, атеист. || Член антирелигиозного общества; лицо, ведущее антирелигиозную пропаганду (нов.). 2. Употреблялось как укор. бран. слово в знач. дурной, озорной человек (устар.). *Ах ты, б. этакый! что ты наделал!*

Görsel 15: Bezbojnik Sözcüğü ile İlgili Madde (US).

Bezbojnik terimi “Tanrı'ya inanmayan, ateist” olarak tanımlandıktan sonra, din karşıtı toplumun üyesi (член антирелигиозного общества) ve din karşıtı propaganda yapan kişi (лицо, ведущее антирелигиозную пропаганду) gibi ideolojik örneklerle açıklanmış, maddenin sonuna ilave edilen parantez içindeki kısaltılmış *nov.* (yeni) etiketiyle sunulmuştur.⁴⁶ İkinci anlamı ise *ustar.* (eskimiş) etiketiyle birlikte “kınama ifadesi olarak kötü, yaramaz insan anlamında kullanılan hakaret sözcüğü” olarak verilmiştir: *Ah sen ne kötü, dinsiz birisin! Ne iş yaptın böyle! Bezbojnik*, önceki kullanımında “kötü, yaramaz kişi” olarak tanımlanırken, ateist ideolojisi bakış açısıyla bu terime yeni bir anlam ve işlev yüklenmiştir. Bu yöntem, ateizmi sadece kişisel bir inançsızlık durumu olarak değil, aynı zamanda toplumsal düzeyde “doğru” olarak kabul edilen düşünceyi benimsemeyen bir kimlik olarak da sunar. Bu, toplumda ateist düşüncenin kabulünü teşvik etmek ve dini inançlara sahip olanları dışlamak amacıyla

43 Uşakov, “Sozdatel”, IV/358.

44 Uşakov, “Sozdatel”, IV/358.

45 Hasan Çetin, “Totalitarizm: İdeolojik ve Toplumsal İnşa Araçları”, *C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi* 1 (2022), 29.

46 Uşakov, “Bezbojnik”, I/104.

yapılan manipülatif bir yöntemin ürünüdür. Çarlık döneminde “ateist, ahlaksız” gibi olumsuz anlamlar taşıyan *bezbojnik* kelimesi, Sovyet döneminde “din karşıtı propaganda yapan kişi” olarak tanımlanmıştır. Bu değişiklik, ateistlerin toplumda daha olumlu bir şekilde algılanmasını sağlamak amacıyla yapılmış, aynı zamanda dini inançların olumsuz bir biçimde görülmesine yol açan bir ideolojik etki yaratılmıştır.

3. Sovyet ve Post-Sovyet Dönemi Sözlüklerinde *Bog (Бог)* [Tanrı] Maddesinin Karşılaştırılması

Rusya’da *perestroyka*⁴⁷ (yeniden yapılanma) sonrasında meydana gelen toplumsal değişimler, halkın dine yönelik tutumunu önemli ölçüde etkilemiştir. Sovyetler Birliği dönemi boyunca dil sisteminin arka planına itilen dini terminoloji, bu dönemin ardından yeniden canlanarak kültürel yaşamda özgün bir yer edinmiştir.⁴⁸ SSCB’nin dağılma sürecine kadar uzanan dönemde, ekonomik, siyasi ve sosyal alanda gerçekleştirilen reformları ifade eden *perestroyka* politikası, halkın hem millî hem de dini düşüncelerinin yeniden canlanmasına zemin hazırlamıştır.⁴⁹ Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla din olgusuna yönelik bakış açısında köklü bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Devlet ve toplumsal hayatta uzun yıllar benimsenen ateist ve din karşıtı politika, yerini daha özgürlükçü bir yaklaşıma bırakmıştır. Toplumda manevi değerlere yönelim belirgin şekilde artmış, dini yaşam üzerindeki baskıların kalkmasıyla ibadet özgürlüğü yaygınlaşmıştır. Bu gelişmeler, dini terminolojinin dildeki anlam ve kullanımında da önemli değişimlere yol açmıştır. Sovyet dönemi boyunca ideolojik manipülasyonlarla daraltılan veya olumsuz anlamlar yüklenen pek çok dini terim, artık post-Sovyet dönemde yeniden geleneksel ve nötr anlamlarına kavuşmuştur.

Post-Sovyet dönemi sözlükleri, Sovyet ideolojisinin etkilerinden arındırılarak dini ve kültürel kavramların tarafsız bir şekilde ele alındığı kaynaklar hâline gelmiştir. Bu dönüşüm, dini terminolojinin statüsünde önemli değişiklikler meydana getirmiştir. İlk olarak, sözlüklerde daha önce *eskimiş* (*устаревшее*) veya *eski* (*старое*) gibi etiketlerle işaretlenen kelimeler, bu tür nitelermelerden temizlenmiş ve dilin aktif kelime hazinesine yeniden dâhil edilmiştir. İkinci olarak, dini terimlerin stilistik değeri yükseltilmiştir. *Günlük dil* (*разговорный*) olarak sınıflandırılan kelimeler nötr hâle getirilirken, nötr olanlar *kitabî* (*книжный*) ve *yüksek stil* (*высокий*) ifadeleri olarak değerlendirilmiştir. Üçüncü olarak, dini kelimelere yönelik olumsuz ideolojik kabullerden vazgeçilmiştir. Bu kapsamda *uyuşturucu* (*дурман*), *batıl inanç* (*суеверный*), *skolastik* (*схоластический*), *kalıntı* (*пережиток*), *sözde* (*так называемый*) ve *mistik* (*мистический*) gibi negatif anlamlar içeren etiketler metinlerden çıkarılmıştır.⁵⁰ Sovyet Rusya ve Modern Rusya’da dini terminolojinin semantiğinde meydana gelen bu değişiklikleri göstermek için dönemin sözlüklerindeki ilgili maddeleri kıyaslamak faydalı olacaktır. Bunun için Sovyet dönemi sözlüklerinden US ve OS ile Post-Sovyet dönemine ait sözlüklerden Ojegov-Şvedova ve Kuznetsov’un sözlüklerindeki *Bog (Бог)* [Tanrı] maddesini inceleyelim:

БОГ [бог], а, м. По религиозным верованиям—верховное существо, стоящее будто бы над миром или управляющее им. *Идеей бога пользуются господствующие классы, как орудием угнетения трудящихся масс. Б. есть (исторически и житейски) прежде всего комплекс идей, порожденных тупой подавленностью человека и внешней природой и классовым гнетом,—идей, закрепляющих эту подавленность, утешающих классовую борьбу.* Лінн. ◇ [Со словом бог в разг. речи сохранилось много ходячих выражений, в к-рых это слово уже потеряло свой смысл и к-рые употр. в качестве вводных слов, наречий, присловий, частиц и т. п.]. **Бог знает** (иногда

Görsel 16: *Bog* Sözcüğü ile İlgili Madde (US).

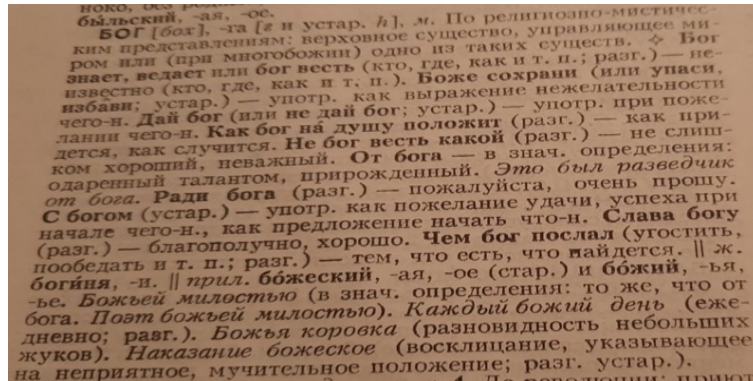
47 *Perestroyka* (*Перестройка*), 1980’lerin ortasından 1991 yılına kadar Mihail Gorbacov ve destekçileri tarafından Sovyetler Birliği’nde yürütülen kapsamlı iç ve dış politikaları tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Bu politikaların amacı, Sovyet sisteminde ortaya çıkan krizleri aşmaktır (Bolşaya Rossiyskaya Entsiklopediya, “Perestroyka”, Erişim 03 Şubat 2025)

48 Aleksandr Gadoskiy, *Učebnyy Bibliografičeskiy Slovar’ Russko-pol’skoy Terminologii Teolingvistiki* (Simferopol’, 2008).

49 Arif Yunusov, “Azerbaycan’da İslam”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/10 (2014), 197.

50 Mihaylova - Mihaylova, “İdeologičeskoye Adaptirovaniye Pravoslavnoy Leksiki v Sovetskikh Postsovetskikh Slovaryah”, 304.

US'de *Bog* terimi, “*Dini inançlara göre, güya dünya üzerinde duran veya onu yöneten en yüce varlık*” [По религиозным верованиям – верховное существо: стоящее будто бы над миром или управляющее им] olarak tanımlanır.⁵¹ Bu maddede görüleceği üzere, verilen tanımın ardından Sovyet devletinin din karşısındaki tutumunu göstermesi ve ateist ideolojiyi desteklemesi açısından komünist lider Lenin’in politik söylemlerinden birine yer verilir: “Tanrı fikri, egemen sınıflar tarafından çalışan kitleleri ezme aracı olarak kullanılır. Tanrı (tarihsel ve gündelik hayatta) her şeyden önce, insanın aptalca ezilmişliğinden ve hem dış doğadan hem de sınıf baskısından doğan bir ideolojik kompleksler bütünüdür – bu ezilmişliği pekiştiren, sınıf mücadelesini uyandıran fikirlerdir.” Sovyet lider Lenin bu sözleriyle, dinin egemen sınıflar tarafından işçi sınıfını baskı altında tutmak ve sınıf mücadelesini engellemek amacıyla kullanılan bir araç olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla, Tanrı fikri, bireyin doğa ve toplumsal baskılara karşı çaresizliğinden doğmuş, mevcut düzeni sürdürmeye hizmet eden bir düşünce olarak sunulmaktadır.

Görsel 17: *Bog* Sözcüğü ile İlgili Madde (OS).

OS'de *Bog* maddesi benzer şekilde tanımlanmıştır: “*Dini ve mistik inançlara göre: güya dünya üzerinde duran veya onu yöneten kurgusal yüce varlık veya (çok tanrıcılıkta) bu varlıklardan biri*” [по религиозно-мистическим представлениям: верховное существо, якобы управляющее миром или (при многобожии) одно из таких существ].⁵²

БОГ [бох], б́ога, мн. б́оги, -́ов, зват. б́оже, м.
1. В религии: верховное всемогущее существо, управляющее миром или (при многобожии) одно из таких существ. *Вера в бога. Языческие боги. Б. войны* (у древних римлян: Марс). *Возносить молитвы богу (богам). Принести жертву богу (богам). Красив как молодой б.* *Не боги горшки обжигают* (посл. в знач.: можно справиться, это по силам). 2. (Б прописное). В христианстве: триединое божество, творец и всеобщее мировое начало — Бог Отец, Бог Сын и Бог Дух Святой. *Б. едины в трёх лицах. Без Бога —*

Görsel 18: *Bog* Sözcüğü ile ilgili Madde (Ojegov-Şvedova Sözlüğü).

Post-Sovyet dönemde yayımlanan OS'de, *Bog* sözcüğü ilk olarak “*dinde: dünyayı yöneten ya da (çok tanrıcılıkta) bu varlıklardan biri olan en yüce, kudretli varlık*” (в религии: верховное всемогущее существо, управляющее миром или (при многобожии) одно из таких существ) şeklinde tanımlanırken, ardından “*Hristiyanlıkta: üçlü tanrılık, yaratıcı ve evrensel dünya başlangıcı; Baba, Oğul ve Kutsal Ruh*” (в христианстве: триединое божество, творец и всеобщее мировое начало – Бог Отец, Бог Сын и Бог Дух Святой) anlamıyla ikinci bir açıklama da yer almaktadır.⁵³

Sovyet dönemindeki (US ve OS) sözlükler ile Post-Sovyet dönemine ait (Ojegov-Şvedova ile Kuznetsov) sözlüklerde *Bog* sözcüğünün semantiğinde meydana gelen farklılıklar dikkat çekicidir: Sovyetlerin resmî ideolojisi kapsamında hazırlatılan OS ve US'de *Bog* teriminin tanımında, Tanrı'nın varlığına dair şüphe uyandıran ifadeler mevcuttur: OS'un tanımında *yakoby* (якобы) [güya] ve US'da

51 Uşakov, “Bog”, 1/160.

52 Ojegov, “Bog”, 50.

53 Sergey Ojegov - Nataliya Şvedova, *Tolkoviy Slovar Russkogo Yazıka: 80.000 Slova i Frazeologičeskih Vırajenii* (Moskova: OOO «A Temp», 2006), “Bog”, 52-53.

tanımındaki *budto bı* (будто бы) [sanki] gibi ifadelerle, Tanrı'nın varlığına yönelik kesinlikten kaçınılması okuyucuya dini öğretilerin güvenilirliğini sorgulaması ve onları tartışmaya açık hâle getirmesi yönünde bir mesaj verilmek istenmiştir. OS'un ilgili maddesinde geçen "dinsel-mitsel" (религиозно-мистический) gibi ifadelerle, dini inançlarla mitolojik unsurların iç içe geçirilerek Tanrı'nın gerçek dışı ve uydurma olduğu yönünde bir algı oluşturulmuştur. US'de de yine ilgili ideolojik tanımı takiben, Lenin'in söylemlerinden yapılan alıntılar aracılığıyla Sovyetlerin Tanrı konusundaki Marksist-Leninist yaklaşımı okuyucuya aktarılmıştır.

Her iki sözlükteki tanımlar, Tanrı'nın rolünü "dünya üzerinde duran veya onu yöneten" olarak sınırlandırarak, Tanrı'nın her yere hükmeden ve tüm varlıkların ötesinde olan doğasını göz ardı etmiştir. Hem OS hem de US'de *Bog* kelimesinin günlük dildeki bazı kullanımlarına yer verilir. Ancak bu ifadelerde geçen *Bog* sözcüğünün dini mahiyetteki anlamının kaybolduğu ve bu ifadelerin bir kısmının *ustar* (eskimiş) etiketiyle artık güncelliğini yitirdiği ve sadece dilde giriş cümlesi, zarf, edat veya bağlaç gibi dilbilgisel öğeler olarak kullanıldığı belirtilmiştir: *Slava bogu* (слава богу) [Tanrıya şükür!], *Bog znayet* (бог знает) [Tanrı bilir], *Radi boga* (ради бога) [Tanrı aşkına!] gibi gündelik dilde kullanılan kalıp ifadelerde *Bog* sözcüğü geleneksel ve dini anlamının dışında sadece ünlem işleviyle kullanılmıştır.

Post-Sovyet dönemine ait Ojegov ve Şvedova'nın sözlüğünde ise *Bog* teriminin tanımı daha belirgin şekilde dini inançlara dayalı olarak verilir. Söz konusu maddede kelimenin anlamını çarpıtacak, daraltacak ya da önemsizleştirecek ideolojik bir manipülasyondan kaçınılmıştır. Tanrı, "en yüce, kudretli varlık" olarak tanımlanmış herhangi bir ideolojik yargıya yer verilmemiştir. Hristiyanlıktaki *teslis* kavramı ayrı bir maddede ele alınmış ve bu şekilde Hristiyanlığın önemi vurgulanmıştır. Bu sözlükteki tanımda, Tanrı'nın varlığına ilişkin bireyi belirsizlikte bırakacak ya da şüpheyi düşürecek Sovyet ateist ve ideolojik söylem stratejilerine yer verilmemiştir.

БОГ [бох], -а, зват. Бо́же; мн. бо́ги, бо́гов; м.
1. [с прописной буквы]. *только ед.* По религиоз-
ным представлениям: творец неба и земли, все-
го сущего; всеведущий высший разум, управляю-
щий миром; всеобщее мировое начало (имеет мно-

Görsel 19: *Bog* Sözcüğü ile İlgili Madde (Kuznetsov'un Sözlüğü)

Sovyet dönemi sözlüklerinde sıklıkla ideolojik ve olumsuz çağrışımlarla kullanılan *Bog* terimi, Rus dilbilimci Sergey Kuznetsov'un *Büyük Rus Dili Açıklamalı Sözlüğü'nde* (Большой Толковый Словарь Русского Языка) "dini inançlara göre: göklerin ve yerin, her şeyin yaratıcısı; her şeyi bilen en yüksek akıl, dünyayı yöneten; evrensel başlangıç" olarak sunulmuştur.⁵⁴ Görüldüğü üzere, sözcük ideolojik yüklerinden arındırılarak dini ve geleneksel bağlamlarına uygun, nötr bir biçimde tanımlanmıştır. Bu yaklaşım, post-Sovyet dönemde yaşanan dini kavramlara yönelik tutum değişikliğini açıkça ortaya koymaktadır.

Sovyet dönemi sözlüklerinde "artık kullanılmayan" etiketiyle gündelik yaşamdan dışlanan *Bog* terimi, post-Sovyet sözlüklerde bu ideolojik etiketlerden arındırılarak dini anlamlarıyla yeniden güncel ve geçerli bir ifade olarak sunulmuştur. Bu durum sözlüklerdeki dil politikalarına da yansımaktadır. Sovyet dönemi sözlüklerinde dini yaşama ilişkin terimlerin yanına belirgin bir şekilde "din" etiketi eklenirken, Sovyet döneminin son yıllarından itibaren hazırlanan ve yeniden düzenlenen sözlüklerde bu tür ideolojik etiketlemelere son verilmiştir.⁵⁵ Bu durum işaret edildiği üzere *Bog* (Tanrı) sözcüğüne yönelik yaklaşım farklılığından açıkça anlaşılmaktadır. Sovyet döneminde hazırlanan sözlüklerde *Bog* sözcüğü, ateist ideolojiyi desteklemek amacıyla olumsuz ve kısıtlı bir şekilde tanımlanmıştır. Post-Sovyet döneminde ise, sözlüklerde daha nesnel bir yaklaşım benimsenerek, *Bog* terimi farklı dinlerdeki anlamlarıyla birlikte ele alınmış ve her türlü ideolojik değerlendirmeden arındırılmıştır. Dini

⁵⁴ Sergey Kuznetsov, *Bolşoy Tolkoviy Slovar' Russkogo Yazıka*, ed. Sergey Kuznetsov (Sankt-Petersburg: Norint, 2000), "Bog", 86.

⁵⁵ Ümmügülüm Dohman, *Rus Sözlükbilimi* (Çanakkale: Paradigma Akademi, 2021), 101.

terminolojinin semantiğindeki bu dönüşüm, Sovyet ideolojisinin çöküşü ve din özgürlüğünün yeniden kazanılmasıyla yakından ilişkilidir.

Sonuç

Sovyet rejimi, dil aracılığıyla uyguladığı politikalarla ideolojik değerlerini topluma aşlamayı hedeflemiş ve sözlükleri, bu ideolojilerin toplumsal bilinç nüfuz etmesini sağlayan etkili araçlar olarak kullanmıştır. Rejim, sözlükler üzerinde gerçekleştirdiği ideolojik müdahalelerle özellikle dini terminolojiyi hedef almış, böylece okuyucularına bilimsel ateizme dayalı materyalist bir dünya görüşü kazandırmayı amaçlamıştır. Bunun sonucunda din, irrasyonel ve geçersiz bir olgu olarak sunulmuş ve toplumsal hafızadan silinmeye çalışılmıştır.

Sovyet iktidarı boyunca (özellikle Stalin döneminde) yayımlanan sözlüklerde, dinle ilgili unsurları dışlama ve itibarsızlaştırma politikasının etkisiyle özellikle dini bayramlar ile kilise ritüellerine ait terimler sınırlı ve eksik şekilde sunulmuştur. Bu sözlük çalışmalarında, dini sözcüklerin tanımlarının başlarına ya da sonlarına “*dini*” ya da “*kilise ile ilgili*” şeklindeki ideolojik etiketler eklenerek bu terimler, kullanım alanı bakımından sınırlandırılmış ve Sovyet değerlerine aykırı unsurlar olarak toplumsal yaşamdan atılmıştır. Bununla birlikte, sözlüklerde dini kavramlar için “*halk karşıtı*” veya “*bilimsel olarak kanıtlanmamış*” gibi nitelemeler yapılarak dinin, toplumsal gelişmenin önündeki engel ve Sovyet ideolojisine ters, irrasyonel ve zararlı bir unsur olduğu yönünde bir mesaj da verilmiştir. Sözlüklerde yer alan dini terimler sistematik bir biçimde aşağılayıcı, alaycı ve küçümseyici ifadelerle etiketlenerek, dinin itibarı zedelenmiş, inançlara karşı olumsuz bir tutum sergilemiş ve böylece dinin toplumdaki etkisi azaltılmaya çalışılmıştır. Dini terminoloji ile ilgili sözlük maddelerinin tanımlarında geçen “*sözde*”, “*güya*”, “*sanki*”, “*mistik*”, “*fantastik*” gibi manipülatif ifadelerle, bu kavramların gerçeklik iddiaları zayıflatılarak, toplumsal bilinçte dini inançların rasyonel bir temele dayanmadığı yönünde bir algı oluşturulması hedeflemiştir. Sözlük maddelerinde, dini terimlerin tanımlarına ek olarak, Marks ve Lenin gibi önemli düşünürlerin dini eleştiren görüşlerine yer verilerek okuyucularda materyalist bir bakış açısı ve din karşıtı bir tutum oluşturulması amaçlanmıştır. Ortodoksluk, kilise ve ruhban sınıfına ait kelimeler ateist ideolojisi perspektifiyle yeniden şekillendirilmiş, ideolojik yönlendirme ve dilsel araçlarla bu kavramların semantiği tahrip edilmiştir. Sovyet dönemi sözlük yazarları, devletin ideolojisi doğrultusunda hareket ederek, dini inanç ve değerleri bilimsel olmayan ve maddi dünyayla bağdaşmayan bir perspektifle okuyucuya sunmuşlardır. Sovyet sözlüklerinde dini terminoloji, ateist ideoloji doğrultusunda yeniden dizayn edilmiş ve teolojik boyutu bilinçli bir şekilde göz ardı edilmiştir.

Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından, dini terminoloji üzerindeki ideolojik baskılar ortadan kalkmış, bu kavramlar yeniden tarafsız ve özgür bir şekilde kullanılabilir hâle gelmiştir. Dini kavramlar, post-Sovyet dönemde daha nesnel bir yaklaşımla ele alınmaya başlanmış, dini terimler yeniden tarihsel ve kültürel bağlamları içinde ele alınmıştır. Bu dönüşümün, Sovyet rejiminin çöküşüyle birlikte Rusya’da dini özgürlüğün yeniden canlanması ve kültürel değerlerin tekrar önem kazanmasıyla bağlantılı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tüm bunlar gösteriyor ki sözlükler yalnızca kelimelerin anlamlarını içeren referans kaynakları olmayıp, aynı zamanda bir toplumun değerlerini, inançlarını ve ideolojilerinin yansıtan önemli bir kültürel araçtır.

Kaynakça

- Aydın, Onur. "Maneviden Maddiye Rusya'nın İki Kutuplu Hristiyanlık Anlayışı". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/47 (2023), 237-266.
- Bolşaya Rossiyskaya Entsiklopediya Erişim 03 Şubat 2025. https://old.bigenc.ru/domestic_history/text/2330846
- Bulgina, Yelena - Tripol'skaya, Tat'yana. "Religioznaya Leksika: Leksikografiçeskaya İnterpretsiya İdeologičeskoy Semantiki". *Aktual'niye Problemy Leksikologii i Slovoobrazovaniya*, 10 (2020), 122-135.
- Çetin, Hasan. "Totalitarizm: İdeolojik ve Toplumsal İnşa Araçları". *C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi* 1 (2022), 15-43.
- Dohman, Ümmügülsüm. *Rus Sözlükbilimi*. Çanakkale: Paradigma Akademi, 2021.
- Gadomskiy, Aleksandr. *Učebnyy Bibliografiçeskoy Slovar' Russko-pol'skoy Terminologii Teolingvistiki*. Simferopol', 2008.
- Golovanevskiy, Arkadiy. "Obşestvenno-Politiçeskaya Leksika v Slovaryah 1900-1917 gg. (K Probleme Semantiçeskoy Tipologii Slovary Dorevolutsionnogo Perioda)". *Filologiçeskiye Nauki*, 3/153 (1986), 25-31.
- Kupina, Nataliya. *Totalitarniy Yazık: Slovar' i Reçeviy Reaktsii*. Yekaterinburg – Perm': İzdatel'stvo Uralskogo Universiteta, 1995.
- Kuznetsov, Sergey. *Bolşoy Tolkoviy Slovar' Russkogo Yazıka*. ed. Sergey Kuznetsov. Sankt-Petersburg: Norint, 2000.
- Lenin, Vladimir I. *Din ve Devrim*. çev. Ferit B. Aydar. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2016.
- Marks, Karl - Engels, Friedrich. *Ob Ateizme, Religii i Tserkvi*. Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya, 1971.
- Mihaylova, Olga – Mihaylova Yuliya. "İdeologičeskoye Adaptirovaniye Pravoslavnoy Leksiki v Sovetskikh Postsovetskikh Slovaryah". *Przeglad Wschodnioeuropejski* VIII/2 (2017), 254-305.
- Mihaylova, Yuliya. "Religioznıy v Slovaryah Sovetskogo Perioda: Priemy Manipulyatsii". *Sovetskoye prošloye i kul'tura nastoyaşego: monografiya*. ed. Nataliya Kupina. 254-264. Yekaterinburg: İzdatel'stvo Uralskogo Universiteta, 2009.
- Ojegov, Sergey. *Slovar' Russkogo Yazıka*. Moskva, 1953.
- Ojegov, Sergey. *Slovar' Russkogo Yazıka: Okolo 57.000 Slov*. ed. Nataliya Şvedova. Moskva: Russkiy Yazık, 13. Basım, 1981.
- Öksüz, Gamze (ed.). *Rusya'da Eylemin Sanatla Buluşması: Edebiyatta ve Sinemada Devrim*. İstanbul: Çeviribilim Yayınevi, 2014.
- Saraç, Hanife. "Kutsalı Topyekûn Dönüştürme Çabası Lenin ve Stalin Döneminde Sovyetler Birliği'nin Din Politikası". *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23 (2019), 73-96.
- Saraç, Hanife. *Sovyet Propaganda Dili: Bir Asrı Geride Bırakan Ekim Devrimi'nin Getirdikleri*. İstanbul: Değişim Yayınları, 2019.
- Uşakov, Dimitri. *Tolkoviy Slovar' Russkogo Yazıka*. ed. Dimitri Uşakov. V. 4. T. Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya, 1935-1940.
- Yalçinkaya, Ayhan. "Marksizm ve Din". *Marksizm ve...Hukuk, Din, Demokrasi, Marx İlkel Sermaye Birikimi, Pozitivizm-Siyaset Akademisinin Solu*. ed. Yavuz Alogan. 95-115. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2003.
- Yapıcı, Fatih. "Sovyet Dönemi Dil Politikaları". *Liderlerin Sovyeti: Devrimden Perestroykaya*. Ed. Ayla Kaşoğlu. 291-313. Ankara: Çeviribilim Yayınları, 2017.
- Yunusov, Arif. "Azerbaycan'da İslam". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/10 (2014), 193-198.
- Vinogradov, Viktor. *Leksikologiya i Leksikografiya: Izbrannıye Trudy*. Moskva: Nauka, 1977.
- Ojegov, Sergey - Şvedova, Nataliya. *Tolkoviy Slovar Russkogo Yazıka: 80.000 Slov i Frazelogičeskikh Virajenii*. Moskva: OOO «A Temp», 4. Basım, 2006.
- Vvedenskiy, Boris. *Bolşaya Sovetskaya Entsiklopediya*. ed. Boris Vvedenskiy. Moskva: Bolşaya Sovetskaya Entsiklopediya, 2. Basım, 1958.

Makale Bilgi Formu

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

İntihal Beyanı: Bu makale *iThenticate* tarafından taranmıştır.